

שיחות מניטו על פרשת השבוע

שיעור על פרשת בלק

השיעור נמסר בשנת 1994

תרגום: אברהם כליפא

תמלול בצרפתית: textline26

הגהה ועריכה: צוות מכון מניטו

תודה לראובן ולנה רוזנטול

מניטו: תפתחו בתחילת פרשת בלק. אני חושש שמשתתפים נוספים יכנסו וזה עלול להפריע לנו, ואני מעדיף לא לחזור על מה שאני הולך להגיד, ולכן בהמשך, במהלך קריאת הפסוקים, אתן לכם מספר ביאורים על הפרשה.

המקום של עמון ומואב בתורת התולדות

מכל מקום, אני חושב שהתיאור ההיסטורי שבו עוסקת הפרשה שלנו מוכר לנו די והותר. אני אסתפק באזכורים קצרים מאוד. צריך את חומש במדבר וחומש דברים. מדובר בניסיון של מואב – שכפי שאתם יודעים, הייתה אחת האומות היריבות של ישראל, בייחוד בתקופה הזו של יציאת מצרים. אני מזכיר שגם מואב וגם עמון הן שתי אומות שיצאו מלוט, קרוב משפחה של אברהם. כלומר הן מהוות את אחת השושלות של משפחת אברהם. זו יריבות שהופיעה ונמשכה הרבה מאוד זמן. אגב, היא עוד לא נעלמה, אבל אני לא רוצה לבזבז הרבה זמן על אבחון של הפרופיל הזהותי האופייני לעמון ומואב של זמננו. לכן אזכיר רק בקצרה: אנחנו רגילים ליריבות עם שתי שושלות של משפחת אברהם שהציבו את עצמם בתור מתחרים לישראל בשני אופנים שונים: ישמעאל מחד ועשיו מאידך. אבל יש מתחרים

נוספים. צאצאי הענף הזה של משפחת אברהם [צאצאי לוט] היו מהבולטים שבהם. לאחר שלוט נפרד מאברהם הוא ייסד שתי אומות, עמון ומואב. בגדול, באופן סכמטי, האומות הללו התיישבו באזור של עבר הירדן המזרחי, בערך באזור של מדינת ירדן של ימינו. אגב, אתם יודעים שבירת מדינת ירדן מכונה בעברית "רבת עמון", שפירושו הבירה של עמון. הערבים הפכו אותה ל"עמאן", אבל במקור זה "רבת עמון".

בזמן יציאת מצרים התרחשה התנגשות בין עם ישראל היוצא ממצרים לבין כל השושלות הללו ממשפחת אברהם, כאשר אדום היא היריבה העיקרית של עם ישראל משום שאדום היה אחיו התאום של יעקב. אדום הוא העם של עשיו. זה ברור לכולם, כן? ויש סירוב של כל השבטים הללו – בזמנם הם היו שבטים, אבל הם היו ציוויליזציות מן המניין, מסורות מן המניין, זהויות מן המניין; שניים מהם הפכו להיות מה שהם הפכו להיות, ישמעאל מחד ועשיו מאידך. מכל מקום הם מסרבים לתת לעם ישראל לעבור דרך חלקי שטחי ארץ כנען שהיו מיושבים על ידי העמים האלו כדי לחצות את הירדן ולהיכנס לארץ המיועדת לישראל בזמן הזה. לכל מילה כאן יש משמעות, תזכרו את המילים בהן השתמשתי ומשמעותן, בצורה מדויקת.

התורה מספרת לנו במיוחד על ניסיון של מאבק נגד ישראל. בתור הקדמה אומר על הניסיון הזה שהוא בעל אופי פרדוקסלי מאוד – אולי זו לא המילה המתאימה – עבור המנטליות המודרנית: זה היה ניסיון להיאבק נגד ישראל דרך מהלך ואסטרטגיה שבהשוואה לתרבות העכשווית יכולה להיראות לנו כשייכת לתודעה מאגית. מלך מואב, בלק, קורא לבלעם כדי לנסות לקלל את ישראל – ניסיון שיכול להיתפס כפרדוקסלי עובר המנטליות התרבותית שלנו. לא מצליחים להכניע את ישראל דרך הכוח, ולכן מנסים אסטרטגיה אחרת.

מלך מואב דאז, בלק, היה שייך לשושלת של עם אחר. הוא גנב את מלכות מואב, ולכן הפסוק אומר: "וַיִּבְלַק בֶּן צְפוּר מֶלֶךְ לְמוֹאָב בָּעֵת הַהִוא" (במדבר כב, ד). אני מציין זאת כדרך אגב, מפני שכל פרט של הפסוקים חשוב כפי שאתם יודעים; והמפרשים כותבים ש'בעת ההיא' הוא היה מלך מואב מפני שהוא לא היה המלך הלגיטימי של מואב.

מכל מקום, אני לא רוצה לפתוח יותר מדי סוגריים, הוא קורא לדמות חשובה בסיפור התורה, בשם בלעם, הידוע כנביא אומות העולם. לכן עלינו להבין מה המשמעות של נביא אומות העולם.

נבואה בגויים

אתחיל את ההקדמה דרך השאלה הזו. אנחנו רגילים לרעיון שהנבואה נוגעת לישראל – בייחוד בסיפור הנבואה התנ"כית. לכן לדבר על נביא שאינו מעם ישראל בתוך סיפור הנבואה התנ"כית יכול להראות פרדוקסלי, וננסה לבאר זאת. בתור הקדמה, אני רוצה לדבר בקצרה על שתי הנקודות האלו; ואני לא רוצה שההקדמה תהיה ארוכה מדי...

המושג הראשון הוא "נביאי אומות האולם". יש ביטוי אחר שיכול להישמע פרדוקסלי: "נביאי שקר". זה נשמע עוד יותר עוצמתי, שכן יש איזה מין סתירה פנימית בין "נביא" ו"שקר".

יש לדעת שהנבואה היא סגולה אנושית אוניברסלית שהלכה לאיבוד עם הזמן. היא נשארה בתוך עם ישראל תקופה נוספת, ולבסוף אבדה מכל העולם. צריך לזכור את זה. אני לא רוצה לנתח יותר מדי את הנושא משום שזה ידרוש מאתנו זמן רב. אבל אני רוצה שתגידו לי אם זה מספיק מובן: שכחנו שהנבואה הייתה קיימת, משום ששכחנו שהיא נעלמה. אני חוזר, וזה לא פרדוקס: העובדה ששכחנו שהנבואה נעצרה בתקופה מסוימת של ההיסטוריה האנושית, גורם לכך ששכחנו שהיא הייתה קיימת באמת. זה מובן?

בני האדם המודרניים אינם מבינים מהי נבואה. יש קונצנזוס של אוצר מילים שמסביר אותה כך: דבר ה' המועבר אל מספר בני אדם שהם נביאים. אבל זה לא אומר שמבינים מה זה אומר שהקב"ה מדבר, ואיך הוא מדבר, ובמה מדובר. אני חוזר על הנקודה הזו: מבחינת בני האדם המודרניים נבואה היא שם נרדף למשהו אחר. הוגי הדעות, אפילו היהודים – ואגב יש כמה הוגי דעות יהודים שמאוד לא נוח להם לקבל את המשמעות הזו של הנבואה, במשמעותה האמיתית, דהיינו התגלות דבר ה' מחוץ לתודעה האנושית – משייכים את זה למשהו אחר לגמרי, אבל דומה: מה שמכונה "השראה". כלומר לא מצליחים לאזור אומץ להודות שאנחנו לא יודעים מה זה אומר, ולכן עושים כאילו שזה אומר משהו אחר. "וידבר ה' אל משה לאמר", או ליחזקאל, לירמיהו, לישעיהו וכו'. האם אתם נחשפים לבעיה? חושבים על הנבואה, יהיה אשר יהיה l'accord d'orthologie כפי שאומרים בצרפתית, דהיינו אורתודוקסיה של הלשון, אבל לא חושבים פחות מזה. אמנם המילים מדויקות, אבל מה יש מאחוריהן? בסוף, חושבים על משהו השייך למושג של השראה. יש השראה שירית, השראה אומנותית כללית ויש השראה נבואית. אבל בסופו של דבר לא מדובר במשהו אחר. במיוחד כאשר הסגנון של הנביאים הוא "סגנון נבואי גבוה מאוד" בתור סגנון נבואי, וזה מקנה לנו 'נכות' – גורם לנו להתייחס לנבואה כאל שירה דתית, למרות שאין שום קשר ביניהם. אני מקווה שזה מובן.

אם כן, זו הנקודה המרכזית. בניגוד לתקופת התנ"ך, אנחנו חיים בתקופה מודרנית שמתמסכת כבר אלפי שנים, הרבה מאוד זמן. בהקשר הזה, יש לזכור את התאריך הבא: חורבן הבית. החל מחורבן בית ראשון, מזה 2600 שנה, נפסקה הנבואה. החל מאותה העת, כאשר המודרניים מתבוננים בתופעה שהתנ"ך מכנה "נבואה", האנשים הגדולים של האנושות – ואומר לכם מדוע אני מצטט אותם בכוונה – עושים כאילו מדובר בחוויה של השראה שבני האדם המודרניים רגילים אליה. אומרים על מישהו שיודע לדבר, שיש לו "השראה"; על מישהו שיודע לכתוב, שיש לו "השראה". אבל אם לוקחים ברצינות מה שאומרים הפסוקים, ברור כשמש שמדובר במשהו אחר לגמרי. זה מובן? ומדוע יש לנו קושי להתייחס אל הפסוקים ברצינות? משום שאין לנו שום דרך לחוות אותם.

בפעם הראשונה ששמתי לב למכשולים של הלשון, הייתי בתיכון; לפני די הרבה זמן קראתי קטע ממחזה של מוסיי, משורר צרפתי שחיבבתי מאוד. הוא היה משורר גדול. באחד המחזות שלו, אני חושב שזה היה "אחד הלילות", יש משפט: "ואומר לכם, רק מה שהאל אמר לי". זה משפט יפה מאוד, בעל שנים- עשר "רגליים", חרוז אלכסנדרוני. אבל כולם יודעים שהאל מעולם לא דיבר אל מוסיי. אפילו מוסיי בעצמו לא האמין בזה. מוסיי היה אדם בריא, למרות שהוא היה משורר... זה לא תמיד ככה, אבל עם מוסיי – כן. אני חושב שזה מובן. זו צורה של דיבור, מאוד יפה אגב, אבל זו רק צורה של דיבור. האל מעולם לא דיבר אל מוסיי. לעומת זאת בתנ"ך, נאמרו הפסוקים הללו: "וידבר ה' אל משה לאמר". יש פסוק שהמדרש מדגיש במיוחד, בנבואת יחזקאל: "ויהי דבר ה' אלי לאמר". או שזו צורת דיבור – ואז לפי זה כל הפסוקים אינם אלא שקר של אדיקות, או שזה רציני.

כאשר תופסים את ההשפעה שהיה לספר הזה על האנושות, צריך להיזהר; במיוחד שמצד אחר זה הספר היחיד שמתאר את ההיסטוריה של עם ישראל. אני אומר את כל זה כדי שתבינו מדוע חשוב לדעת שהמודרניים לא מבינים מהי נבואה; כמובן חוץ מאלו שמבינים, וכפי שאני רגיל לומר: זה קיים, אבל נדיר. וזה בלתי ניתן להעברה. באמצעות האמונה, יש כמין השתייכות, קונצנזוס, שאלו שיודעים אומרים שאכן ה' דיבר אל משה, אל יחזקאל וכו'; אבל אנחנו, המודרניים, לא מבינים. אני חושב שהמאורע שעלינו לזכור הוא המאורע הזה: הנבואה נפסקה, וכיון ששכחנו שהיא נפסקה, שכחנו שהיא הייתה קיימת. האם המהלך מספיק מובן?

אגב, התנ"ך בעצמו מזהיר אותנו שהנבואה תיפסק. יש פסוק במלאכי, אחרון הנביאים, שאומר שבאחרית הימים, הנביא אליהו יחדש את החוויה של הנבואה. אתם רואים כמה זהירות צריך לנקוט כאשר ניגשים לנושאים הללו. אני לא רוצה שההקדמה תהיה ארוכה מדי, אבל אמרתי את כל זה משום שאני חש שזה נושא מורכב עבורכם והוא טעון בירור רחב יותר. אז תשתדלו לומר לי אם זה מספיק ברור. אל תגיבו כמובן...

[...] ¹. כל זה היה כדי לבאר את המונח "נביא שקר". "נביא" באמת, אבל של "שקר" באמת.

[...] "נביא אומות העולם". ואני מקווה שאתם כבר חשים שהמונח הראשון, "נביא שקר", קשה יותר להבנה מאשר השני: "נביא אומות העולם". כי אם זו תופעה שמתחברת לטבע האנושי בצורה טבעית, אין סיבה שלא היו נביאים באומות העולם בזמן שהייתה נבואה. אבל הביטוי שקשה יותר להבין אותו הוא "נביא שקר".

אציין שלושה דברים שמביא רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי: ראשית, רבי יהודה הלוי מתאר לנו חמש דרגות בהיררכית דרגות החיים במציאות. אציין אותן בעברית, ובקצרה, כי זה לא הנושא שלנו. הראשון הוא: דומם.² תשימו לב שכל המונחים שמציינים את חמשת מדרגות החיים בעברית הם מונחים הנוגעים לכוח הדיבור: בעברית, 'דומם' משמעותו מי ששותק.

¹ ההקלטה נקטעה.
² Etre inerte.

כלומר זה שיכול היה לדבר, אבל אינו מדבר; מינרלים אם תרצו. משוררים יאמרו שהם "שומעים את קול הסלעים"; זו שירה. אבל זה לא אומר שזה היה בלתי אפשרי בזמן הנבואה. אם תקראו היטב את הפסוקים המתייחסים אל שלמה המלך, תראו ששלמה המלך ידע לשמוע את כל הקולות של הטבע, כולל קולו של הדומם. לאחר מכן, הצומח. זה פחות מורגש, אבל זה בכל זאת אחד האופנים לומר שיש כמין לחישה. זו לא "לחישת הרוח בקנה סוף", אלא הצומח עצמו שלוחש – וכפי שאומרים בעברית: 'שיח'. עץ קטן מכונה בעברית 'שיח', מלשון לחישת הדיבור. לאחר מכן, 'החי': החיים ברמה הביולוגית מכונים 'חיים'. החי יודע לצעוק; [כל אחד] לפי מינו: זה לנבוח, זה לצעוק וכו', אבל יש כבר קולות שמופיעים. מעל זה, נמצאת המדרגה הרביעית: 'החי-המדבר'; זה האדם. מעל 'החי-המדבר', יש מדרגת 'החי-המדבר-באמת' – זה הנביא. כלומר, מתוך כל אחת מהמדרגות של הקיום עולים אל מדרגה עליונה יותר, עד שמגיעים לאדם, ומהאדם אל הנביא. כלומר, לאמיתו של דבר, מטרת הבריאה בכל דרגות החיים היא החי המדבר באמת, המכונה בעברית 'נביא'.

המשמעות של שורש המילה 'נביא' הוא לדבר באמת. אני לא רוצה להשתמש במילה 'נואם'³, כי אתם תחשבו שכל נואם יכול להיות נביא. כלומר הנביא הוא גם 'נואם' במובן הפשוט של המילה. יש ביטוי בספר ישעיה שמורה שזה אותו שורש – הנביא הוא זה שיודע לדבר באמת: "בִּזְרָא נִיב שְׁפָתַיִם שְׁלֹם לְרֹחֹק וְלִקְרֹב אָמַר ה' וְיִפְאֲתִיו" (נז, יט). כלומר מי שבאמת לחישת השפתיים, הניסוח על ידי השפתיים. יש מילה אחרת שבאה מאותו שורש, 'תבואה': האסיף של מה שיוצא מן האדמה. והנבואה זה הדיבר שנובע מן החי. אתם רואים שיש כאן דוגמה חשובה לכך שההגדרות⁴ בעברית שונות מזו של שפה אחרת כמו הצרפתית.

והנה, מאז הראשית, יש במדרגה הראשונה סגולה של הטבע האנושי האותנטי נאמר, שהאדם בטבעו מסוגל לנבואה. האדם שאינו נביא הוא אדם שאיבד את הסגולה הזו. אין לו אותה כי הוא לא מסוגל לה, ולכן הוא איבד אותה. כמו שבעל חיים הוא חי שאינו מדבר. אבל ההוכחה לכך שהוא צריך היה לדבר, זה לא שיש לו פה, אלא שהוא יכול להשמיע קולות, ולכן הוא יכול לדבר. ואגב הציפורים יודעות יותר מאשר להשמיע קולות, הן שרות. אני זוכר שהרב צבי יהודה קוק ז"ל לימד אותנו לגבי אתונו של בלעם: כולם שואלים את עצמם: מה זה, אתון שמדברת? והוא אמר: הבעיה האמיתית היא לא שבעל חיים מדבר, אלא שבעל חיים אינו מדבר! זה מובן? אתם רואים עד כמה ההרגל מסתיר את המוקד של הבעיות. ואכן, הפסוקים ברורים: באופן יוצא דופן – וזה היה נס, במובן השורשי של המילה 'נס' – הקב"ה פתח את פי האתון, והיא דיברה. זה לא דבר כלשהו שדיבר. אני לא יודע איך לומר את זה... נאמר: זה לא קנה סוף שדיבר, אלא זה יונק.

יש סיפור שלם של המדרגות ולכן השלבים של עצירת הנבואה. ויש שלב חשוב שהתרחש עוד לפני השלב שצינתי לכם ושהוא מהווה את הסוף: דור יציאת מצרים, בזמן מעמד הר סיני,

³ Orateur
⁴ במקור: קטגוריזציה.

שבו עם ישראל קיבל את התורה. או אז, הנבואה פסקה מאומות העולם. הפסקת הנבואה בעולם לא הייתה פתאומית, אלא יש תופעת המכונה *rémanence*; דבר שהולך ומתמעט, עד שהוא נעלם לגמרי או הופך להיות דבר אחר. תקופת מעבר, נאמר. החל מזמן יציאת מצרים, מה שבא אחרי הנבואה אצל אומות העולם, זה האורקלים; אורקלים שייצרו מיתוסים. כל המיתולוגיות נוצרו בתקופה ההיא, כאשר סגולת הנבואה אצל אומות העולם ירדה מדרגה. היו מסורות ששימרו ידיעה ברורה יותר של המיתוסים העתיקים שלהם, במיוחד במזרח, במזרח הרחוק, ובאפריקה; לעומת זאת במערב, זה הפך מהר מאוד סתום וחתום.⁵ זו הסיבה מדוע עם הפסקת הנבואה מופיעה במערב המחשבה הפילוסופית, בעוד שבמזרח מופיעה המיסטיקה. אלו התוצאות של אותו המאורע, שיש להן מהות שונה. מכל מקום, אתם מבינים שכל מה שאני אומר מאוד סכמטי, ובסופו של דבר התאריך החשוב עבור הבעיה הזו הוא חורבן הבית.

אני מוסיף עוד שני דברים מספר הכוזרי: הנבואה נפסקה סופית בגלל שתי סיבות: ראשית, גלות ישראל, ששברה את אחדות האומה הישראלית. שנית, העובדה שנבואת ישראל מתייחסת רק לארץ ישראל, ולכן גם אפשרית אך ורק בה. לכן, העובדות שעם ישראל התמוטט בתור אומה וגם חי מחוץ לארצו שמו קץ לנבואה.

חכמת המיתולוגיה

אם תקראו את ההיסטוריה של התרבות האוניברסלית, מכל המסורות, אתם תזהו את הנקודות ציון האלו. לא ניתן להכחיש אותן, משום שהן עובדות היסטוריות. אתן לכם דוגמה: המחשבה הפילוסופית מופיעה ביוון בתקופה שבה הנבואה נפסקה בעם ישראל. לפני המחשבה הפילוסופית, יש את התקופה של ה"חכמים": חכמי המיתולוגיה של יוון. כאשר היוונים בעצמם כבר לא הבינו את המיתוסים שלהם, נולדה המחשבה הפילוסופית. תוכלו ללמוד את זה אצל סוקרטס, שהוא הציר. אפלטון עדיין שייך לתקופה המיתולוגית, אבל החל מאריסטו, זה נגמר: היוונים כבר לא מבינים את המיתוסים שלהם. הם מתחילים לחשוב בצורה פילוסופית, כלומר בצורה משנית, על תכני המחשבה שלהם. אלו תכנים שהיו בעצם המחשבה הקודמת שלהם שהפכה להיות סתומה וחתומה.

רק בעת החדשה, לא לפני הרבה זמן, גילו המודרניים מחדש שבמיתוסים של אומות העולם טמונה חכמה. חכמה טמאה, אבל בכל זאת חכמה. אני רגיל להביא דוגמה שהיא קרובה מאוד לתרבות העכשווית: התקופה של הדרמות היווניות הגדולות בתיאטרון סיפקו רעיונות מרכזיים לתיאטרון המערבי, טרגדיה או דרמה. אלו רעיונות ונושאים שתופסים את התודעה של התרבות האוניברסלית עד כדי כך שחובבי התיאטרון לא מפסיקים לשוב ולצפות באותו המחזה עשרות פעמים לאורך חייהם. הדבר דומה לחובבי מוזיקה ששומעים את אותה סימפוניה מאות פעמים וכך יכולים להנות משינויי הסגנונות של המבצעים

⁵ מניטו השתמש במילה "הרמטי" לפי מובנה הפילוסופי, דהיינו סתום וחתום בפני שכל האדם.

השונים ; אלו תמות שתופסות את התודעה האנושית, את הנפש האנושית, גם במוזיקה וגם בתיאטרון. והנה, מדובר בתמות ששייכות למיתולוגיה. קחו את כל התיאטרון הקלאסי ותראו שמדובר ברעיונות שלקוחים מהמיתולוגיה היוונית. זה מובן?

ההערה הזו מראה לנו עד כמה קיימת חכמה מסוימת שהלכה לאיבוד. זו חכמה שנוגעת לתת מודע ולעיתים אף למודע של האדם המודרני, שכבר לא יודע מהיכן באים לו הרעיונות האלו. הסטרוקטורליסטיים, בייחוד האתנולוגים הסטרוקטורליסטיים, גילו מחדש חברות אנושיות רבות שנהגו לשנן את המיתוסים העתיקים שלהן, אם מתוך הבנה ואם מבלי להבין. ויש כמה פילוסופים מודרניים, בני זמננו אגב, כמו לוי שטראוס⁶ – שאיני יודע אם הוא עדיין בחיים, אני שמעתי את הרצאותיו במשך שנתיים – שהדגישו את זה מחדש: מאחורי המיתוס מסתתרת חכמה מסוימת. ומאז פסקה ההתגלות הנבואית צריך היה להמתין במשך מאות שנים, עד העת המודרנית, כדי לשים לב שמאחורי המיתוסים הייתה חכמה מסוימת. ואני מדבר על נביאי אומות העולם, או מה שנשאר מהם. אחד הפילוסופים העכשוויים הגדולים ששמו פול ריקר⁷ – האם הוא חי או נפטר איני יודע, מתרחשים דברים בחו"ל ואנחנו לא יודעים... – אמר: המיתוס נותן חומר למחשבה.⁸

אבל אני חוזר במיוחד ללוי שטראוס מכיוון שזה מאפשר לי להראות לכם את המקור לגילוי המחודש של החכמה שמסתתרת מאחורי המיתוסים: משנתו של פרויד. פרויד הדגיש בעזרת שיטת האנליזה, החל מ'החלומות' שהדגיש זאת, והיום זה התפרסם ברשות הרבים: תסביך אדיפוס. זה היה מיתוס, בלתי מובן בעליל אבל כזה שתפס את הדמיון. והנה לפתע שמים לב שיש חכמה שמסתתרת מאחוריו. אתם יודעים מה זה תסביך אדיפוס, אני לא צריך להזכיר לכם. ואני רוצה לומר: זה סיפור ששייך לנפש היוונית. זה לא עובד על הנפש העברית; זה לא קיים. דעו לכם שכאשר תסביך כזה קיים במשפחה יהודית, זה סימן לכך שזו משפחה מתבוללת. אל תנסו לאבחן את זה אצל בני הדודים או השכנים שלכם אם זה מתנהל כך או אחרת... מה זה תסביך אדיפוס? בן שהורג את אביו. ואילו הסיפור המקביל במסורת התורה זה ההיפך הגמור: זה מה שהגויים מכנים le sacrifice d'Itsh'ak, אבל זה אב שלא הורג את בנו. אני מקווה שאתם תופסים עד כמה אין ביניהם שום קשר. זה החוויה של היריבות, בכיוון ההפוך. מבחינת המסורת היהודית, ואצטט לכם משפט מהתלמוד: "בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו" (סנהדרין קה, ב). בעוד שבחכמה היוונית זה להיפך: הבן מקנא באביו. אני מקווה שאתם תופסים את ההבדל. תשוו. שמעתי את הרעיון הזה בפעם הראשונה מפי פסיכיאטר יליד שטרסבורג, שגר בירושלים, בשם יהודה שופק. שמעתם על ד"ר שופק? הוא עשה את ההקבלה הזו, וזה מאוד פורה: שתי התמות הללו הן בדיוק ההיפך האחת מן השנייה. בפעם האחרונה שהזכרתי לו את הרעיון הזה הוא שכח שהוא זה שחידש אותו בפעם הראשונה. שמעתי אותו בשטרסבורג לפני... בקיצור.

⁶ 1908-2009.

⁷ Paul Ricoeur, 1913-2005.

⁸ Le Mythe donne à penser.

נחזור לנושא: אתם רואים שהיו נביאים אצל אומות העולם. הנבואה נפסקה קודם כל אצל אומות העולם, ומה שבא לאחריה הם המיתוסים. לאחר מכן המחשבה הפילוסופית יצאה נגד המיתוסים. זה במערב. ולכן אין לתמוה ביחס למושג "נביאי אומות העולם".

נביאי שקר וההבדל בין נביאי ישראל ונביאי אומות העולם

אני מקווה שגם הביטוי הראשון של "נביאי שקר" ברור לכם באותה מידה, למרות שלא התעכבתי עליו יותר מדי: ניתן להשתמש בסגולת הנבואה עבור השקר. זה לא מובן מאליו שבעל סגולת הנבואה יהיה גם מוסרי. זה נובע מתוך השאלה המוסרית. כלומר אלו שני צדדים שונים: האם אדם הוא מוסרי או לא, והאם הוא נביא או לא. אם תקראו את התנ"ך תשימו לב שיש כלל קבוע בנבואה התנכ"ית: מבחינת הנביא של התנ"ך המוסר והנבואה חד הם, הם אותו הדבר, הם זהים. ואילו אצל אומות העולם אלו דברים נפרדים. יש כאן הבדל גדול ללא יוצא מן הכלל. זה לא אומר שלא יתכן מצב שבו נביא של אומות העולם יהיה מוסרי, אבל הוא מוסרי לא בגלל שהוא נביא. הנבואה שלו אף פעם לא נוגעת במוסר. זה האורקל, זה משהו אחר. נביאי אומות העולם מתנבאים על הגורל, מה שמכונה במזרח הרחוק "קארמה"; ואילו נביאי ישראל מתנבאים ביחס לתודעה המוסרית. זה הבדל שנוגע במהות. רציתי לציין דבר נוסף, אבל אני חושב שזה מספיק ברור.

הדבר הזה בולט עוד יותר במאבק שלנו עם הנצרות. גדולי התיאולוגים הנוצריים, ללא יוצא מן הכלל, מפרידים בין מוסר לדת. לא נגאלים על ידי המוסר. מבחינתם, [גאולה דרך המוסר] זה היפך הנצרות. נגאלים על ידי האמונה, החנינה, אבל לא על ידי המוסר. זה "להתייחד", כדבריהם. בחנתי את זה אצל שורה ארוכה של בעלי סמכות, לא רק צרפתים, וגדולי התיאולוגים הנוצריים מסכימים עם זה פה אחד: 'הכפירה היהודית' היא לחשוב שנגאלים על ידי המוסר. אגב, המאבק הגדול שיש בין הפרוטסטנטים לקתוליים קשור לזה. ודאי נתקלתם בזה בלימודים בתיכון. אתם בטח זוכרים את מחלוקת "פסקל ופור-רויאל"; זה מדבר אליכם? אז תחברו את העניין הזה לכאן. שימו לב שבמחלוקת הזו הגאונות הייתה בצד של פסקל, אבל הישועים צדקו... אבל זו בעיה אחרת. כדי לחזור לנושא, אין לתמוה על כך שיש נביא אצל אומות העולם.

והנה, הנביא הזה של אומות העולם, בלעם, היה יוצא דופן. לכל אומה ואומה יש נביאים שמסוגלים לדבר על המשמעות הנבואית של האומה שלהם. אבל בלעם היה נביא אומות העולם בכללותם. חיפשתי אנלוגיה בעידן העכשווי על מנת לדמות לכם את זה. אני חושב שיש תופעה מאוד חשובה שאני רוצה להדגיש: בכל סוף גלות של עם ישראל מופיע גוף מדיני אוניברסלי, או לכל הפחות בעל יומרה אוניברסלית. למשל בתקופת יציאת מצרים שושלת הפרעונים הייתה גוף פוליטי עם יומרה אוניברסלית. זו הייתה אימפריה, ואימפריה זה בדיוק זה – היומרה האוניברסלית. בסוף הגלות השנייה, זו הייתה האימפריה הפרסית. כורש היה הסמכות עם יומרה פוליטית אוניברסלית. שימו לב שגם במקרה של פרעה וגם

במקרה של כורש צריך היה להמתין כדי לקבל את האישור שלהם. המתינו לאור ירוק של האוטוריטה הפוליטית האוניברסלית, או בעלת היומרה האוניברסלית של התקופה, כדי שהציאה מהגלות תהיה אפשרית. כל עוד פרעה לא נתן אור ירוק, כל עוד כורש לא נתן אור ירוק, אי אפשר לצאת. בזמנו, התרחשה תופעה מאוד דומה: הציונות הוכרה כלגיטימית על ידי חבר הלאומים. זו הפעם הראשונה אחרי אלפיים שנה שמופיע גוף בינלאומי בעל יומרה להיות ריבונות פוליטית אוניברסלית. כאילו – במונחים תנכ"יים אם תרצו – חבר הלאומים נוצר אך ורק על מנת לאשרר את הצהרת בלפור. אגב, יש לשאול מה הוא עשה חוץ מזה... מה שיישאר בהיסטוריה זה כל הכישלונות של חבר הלאומים, והצלחה אחת: הצהרת בלפור. הזכרתי את כל זה כדי לומר: ברגעים המיוחדים הללו של סוף הגלות של עם ישראל מופיע גוף אוניברסלי של "האדם של הנבואה". בזמן יציאת מצרים, זה היה בלעם. מטרתו: למנוע את יציאת מצרים. ועל אף רצונו זה, הוא מברך במקום לקלל.

ניסיונות הקללה של בלעם

כעת, אני ניגש לשאלה השנייה: מה זו האסטרטגיה הזו, מאבק על ידי קללה? אתם זוכרים ששאלנו את השאלה הזו בתחילת השיעור. מי שאיחר, תנסו להתחבר. האנלוגיה היחידה שמצאתי לזה – ואתם תחייכו אבל נראה לי שזה יותר ויותר דומה – הוא המזכיר הכללי של האו"ם. הוא הדובר של הישות הפוליטית בעלת היומרה האוניברסלית. כל פעם מתנגשים בבעיה הזו. אני ניגש בקצרה אל הנקודה השנייה: האסטרטגיה של הקללה - במה מדובר? אבקש מכם לפתוח את חומש דברים, בפרק כג, פסוק ד.

אני ניגש לנושא דרך הקדמה בלשנית: מה פירוש המילה 'קללה'? אנחנו רגילים לפרש: לאחל רע למאן דהו. מונחת כאן רתיעה של התודעה המודרנית בפני משמעות לכאורה מאגית של האסטרטגיה הזו. האם וכי כאשר מקללים משהו, הקללה פועלת? זה יביא עליו רעה? אם כן, האם המאגיה פועלת? התודעה המודרנית דוחה את הדבר הזה. לכן נתעלה מעל המשמעות האטימולוגית הראשונית הזו כדי להגיע לאטימולוגיה הרבה יותר פשוטה: 'לומר את הרע שלי'. והנה בתרבות העכשווית, 'לומר רע עלי' מהווה אסטרטגיה מאוד יעילה מאז שגילו את האסטרטגיות של התעמולה. זה מספיק, הבנתם. הבינו זאת לראשונה עם התעמולה הנאצית נגד היהודים. התוצאה של התעמולה הזאת היוותה אסון בהיסטוריה היהודית, בהיסטוריה של יהודי הגולה. הכרתי הרבה מאוד גוים טובים שהוטעו קודם כל על ידי התעמולה של הכנסייה בשל אנטישמיות נוצרית, ולאחר מכן בעיקר על ידי התעמולה הנאצית, שהצליחה להפוך את היהודים לשדים. 'לומר את רעתם שלי', 'לאחל את רעתם שלי', 'להביא רעתם שלי'. והרעה אכן הגיעה. מספיק לעבור דרך מושג התעמולה על מנת להבין במה מדובר באסטרטגיה הזו. אגב זה פועל גם לרעת מדינת ישראל, אחרי שזה פעל נגד היהודים, ולזה רמזתי כאשר הזכרתי את המזכיר הכללי של האו"ם. זה תמיד עבר דרך האו"ם. אני לא יודע אם שמתם לב לחזרה על ההאשמות הסיסטמטיות נגד מדינת ישראל, כאילו שמדינת ישראל היא בכל פעם התוקף כאשר היא הקרבן גרמה לכך שמדינת ישראל...

בקיצור, 'היהודי של אומות העולם' כפי שהיו אומרים העיתונאים. תחברו את כל המרכיבים הללו ביחד, וזה ייתן לכם מבט כללי על האסטרטגיה של בלעם.

אני חושב שיש בעיקר לזכור את האטימולוגיה של המילים 'לברך' ו'לקלל'. לברך זה 'לומר את הטוב שלי', ולכן באופן נגזר 'לאחל טוב ל-'. לקלל זה 'לומר את הרע שלי', ו-'לאחל רע ל-'. בסופו של דבר התעמולה הצליחה להפוך את הטוב לרע. מה פירוש? ההתנהגות של חוסר רצון טוב שיש בתעמולה זו נזירה שמזינה את עצמה מכל נתון או רמז. כל טענה שניתן להעלות כדי להתנגד לתעמולה נלקחת על מנת לשרת אותה. זה מובן? ולכן צריך להיזהר. אתם מבינים מדוע הרבנים תמיד לימדו שהיצר הרע הגדול ביותר הוא הוצאת שם רע?⁹ 'לומר את הרע שלי' זה הרע הגדול ביותר. אני לא רוצה להאריך בזה יותר מדי, אלא רק להדגיש את ההבדל שיש בין לשון הרע¹⁰ לבין הוצאת שם רע: הוצאת שם רע זה לומר בצורה שקרית שמישהו שעשה רעה שהוא באמת לא עשה. אבל הלשון הרע זה לומר שמישהו עשה רעה שהוא באמת עשה; 'לומר את הרע שלי'. והלשון הרע אסורה.

אני נזכר בחידוש של מורי, יעקב גורדין ז"ל, שציטט מדרש על הנושא הזה: המילה 'מלשינות', שהיא גם לשון הרע, מורכבת מ-לשון ו-מות; הלשון ההורגת. התלמוד אומר (ערכין טו, ב) שלשון הרע הורגת שלושה אנשים: זה שמדברים עליו, המדבר וזה שאיתו הוא מדבר. זה כל התופעה הזו, המהלך הזה. מספיק ללמוד את ההיסטוריה היהודית, ובמיוחד העכשווית, כדי לשים לב כמה תועלת יש בזה. האסטרטגיה הזו של בלק, שמבקש מבלעם לקלל את עם ישראל, אל תחשבו שזה לא כלום. זה היה יכול להצליח, וזה אכן הצליח באיזה אופן, נלמד קטע על זה.

תפתחו בחומש דברים, פרק כג, ד :

לֹא יָבֹא עֲמוּנֵי וּמוֹאָבִי בְּקֶהֱל ה'

יש לנו כאן הנחיה של התורה שאוסרת על צאצאי מואב ועמון – אתם רואים, פוגשים אותם שוב – [...] ¹¹. ההלכה היא בנוגע לגיור של הגברים, לא של הנשים. לא הייתי צריך לצטט לכם את זה, כי אני צריך להסביר ואין לנו זמן. מכל מקום זוהי הלכה שהייתה תקפה בזמן שבו ידעו לאבחן מי בא מעמון ומי בא ממואב, באמת. מאז שנחריב – גם נבוכדנצר – אבל בעיקר שנחריב, מתקופת חורבן בית ראשון, התערבבו כל האומות, ומהתקופה הזו צריך להיות מאוד מאוד זהיר כאשר מאבחנים מי שייך לאיזו זהות אנושית. מעט מאוד שושלות אנושיות יודעות מאין באו. זה מובן? אבל זה קיים. בצרפת, יש הרבה מאוד קוסמופוליטים בעלי אזרחות צרפתית, ויש גם צרפתים. בגרמניה, יש גרמנים. זה נדיר, אבל זה קיים. על מנת לדעת איך לשייך אותם; ביום הדין, הקב"ה לבדו יזהה מי הוא שלו. ולכן, מבחינת ההלכה,

⁹ La calomnie

¹⁰ La médisance

¹¹ ההקלטה נקטעה.

כאשר אדם אומר "שמי עמוני", לא בהכרח נאמין לו. כלומר לא מיישמים כלפיו את העיקרון שהוא לא בר גיור.¹²

לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'

אגב זה מתחבר למאורעות עליהם דיברנו בתחילת לימודנו.

גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה' עד עולם

אני ממשיך בלי לתרגם כיון שזה לא הנושא שלנו: על דבר..

על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים

בזמן יציאת מצרים, עמים אלו היוו מכשול.

בדרך בצאתכם ממצרים ואשר שבר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרם לקללך.

רואים כאן פעם נוספת את הזהות הארמית.

ולא אבה ה' א-להיך לשמע אל בלעם ויהפך ה' א-להיך לך

להפוך, דהיינו להפך.

את הקללה לברכה פי אהבך ה' א-להיך.

יש כאן לימוד חשוב מאוד בנוגע לבעיה עליה דיברנו, על הלשון הרע, הוצאת שם רע, תעמולה וכו'. רק האהבה מסוגלת להפוך את הרע לטוב. כלומר אם אחד שומע דברים רעים על אדם שהוא אוהב, הוא מיד יחזיר את הדברים להקשרם האמיתי; "והוי דן את כל האדם לכף זכות". אני לא מתרגם כי זה ייקח אותנו רחוק מדי.

היפוך ההפכים כציר הקיום עם ישראל, וההבדל בין השפה הצרפתית לאנגלית דרך הרעיון הזה אפשר להדגיש שקיים כוח שמשחק לטובת עם ישראל. הוא מסביר במעט את המסתורין-במירכאות של התמדת הקיום של עם ישראל לאורך ההיסטוריה. יש בישראל כוח היפוך ההפכים. כוח היפוך ההפכים, משחק בכל מדרגות המציאות: הזמן, המקום, והזהות האנושית. זה יוצא דופן בהיסטוריה של החברות האנושיות. באמצעות הקטגוריה הזו ניתן ללמוד את כל ההיסטוריה של עם ישראל וכך להבין את תופעת התמדת קיומו של עם ישראל על פני כל הציוויליזציות; "נצח ישראל". כל זה בזכות כוח היפוך ההפכים שיש בישראל; הכוח להפוך את העבר לעתיד. הדוגמה שאנחנו פוגשים לעיתים קרובות היא התשובה: מה שהיה עבר הופך להיות עתיד.

¹² צ"ע שהרי נאסרו בחתנות אך לא בגיור, ר' הלי איסורי ביאה פי"ב הלי יז-יח.

אם תלמדו דקדוק יווני, העבר הוא עבר חלוט, העתיד הוא עתיד שטרם יושם, ויש את ההווה. בדקדוק העברי אין הווה; יש עבר שיכול להפוך לעתיד, ועתיד שהופך לעבר. אני לא יודע אם שמתם לב שבדקדוק עברי, אין הווה. אי אפשר לומר בעברית "Je suis" כפי שאומרים אותו בשפה כמו הצרפתית, עם הפועל être בהווה. אין מקבילה בעברית לפועל être כאשר הוא משמש כ-auxiliaire.

למשל, בצרפתית ניתן לומר: Je suis assis (אני יושב). מה הפירוש?! אני לא "assis" ("יושב") אני בן אדם! זה דבר אחר לגמרי. מי אני באמת. אני assis?! על מה מדובר? זו תבנית חשיבה¹³ אחרת לגמרי של המציאות. שימו לב שבעברית אין הווה, ורק הקב"ה יכול לומר "אנכי". כאשר משה שואל את הקב"ה תחת איזה שם צריך לדבר עליו, הקב"ה עונה לו: "אהיה אשר אהיה". זה עתיד. המתרגמים תרגמו: "אני אשר הוא אני", ואין לזה שום משמעות. אתן לכן דוגמה נוספת בעברית, כדי שתבינו שאין קשר בין הקטגוריות הלשוניות של העברית ושל השפות יווניות-לטיניות כמו הצרפתית: בצרפתית אומרים: J'ai. בעברית אומרים: יש לי. Il y a à moi, il y a pour moi. יש כאן תפיסה מוסרית שונה באופן קיצוני. מה הפירוש של J'ai, je possède, ça m'appartient, אתם מיד רואים תפיסה אימפריאליסטית. לעומת זאת בעברית: יש לי - Il y a pour moi זה משהו אחר לגמרי.

רציתי רק לציין שבעברית משתמשים ב-participe présent¹⁴ – בינוני ההווה: je suis en train d'exister, je suis en train de faire exister ceci ou cela. תפקידה של האות מ"ם בראש הפועל הוא להפוך את העבר לעתיד ובו זמנית העתיד הופך לעבר. מצאתי את הצורה הזו רק בשפה האנגלית. באנגלית זה נקרא "הזמן הממושך". חקרתי לא מעט מדוע הצורה הזו קיימת באנגלית. והסיבה היא שהאנגלית הספרותית נבנתה על יסוד תרגומים של התנ"ך. זו הסיבה שבגללה באופן כללי האנגלית הספרותית היא השפה המתאימה ביותר לתרגום התנ"ך. כאשר מתרגמים קטע בעברית לאנגלית הוא שומר על משמעותו; כאשר מתרגמים אותו לצרפתית, זה מאוד קשה. צריך לתרגם לצרפתית שירית, כדי שזה יתקרב מעט להרמוניה של המשמעות בעברית. לעומת זאת באנגלית, זה עובר... אתם תשימו לב לזה עם הזמן. אז ביררתי והסבירו לי שהסיבה לכך הוא שהאנגלית הקלאסית נבנתה על יסוד תרגומי התנ"ך. זה תהליך מסובך מאוד.

ובין ישראל לאנגליה יש קשרים מאוד מסתוריים, משום שקיבלנו את ארץ ישראל מידי האנגלים. צריך לומר שקצת עזרנו להם... אבל בסופו של דבר קיבלנו אותה מהם. האנגלים הם הראשונים שהפיצו את התנ"ך בהיקף שבו הוא הופץ. ההפצה האנגלו-סקסונית של התנ"ך הייתה ענקית. פעם למדתי ספר של מחבר בשם מילוש, לא יודע אם שמו אומר לכם משהו. מחבר עכשווי ממוצא ליטאי. הוא אמר, באופן רציני מאוד: ישנן שתי אומות בעלות יומרה רצינית עם טענה שהן ממוצא עברי: הבאסקים והאנגלים. ליתר דיוק, דווקא ה"אנגלים", יותר מאשר האנגלו-סקסונים, כי הסקסונים זה משהו אחר. הוא הסביר זאת

¹³ במקור: קטגוריזציה

¹⁴ הלוא הוא present continuous באנגלית.

בצורה די משעשעת, אבל אני חושב שהוא היה רציני: 'אנגלי' באנגלית זה 'ברית-איש'; איש הברית. הוא עשה הרבה אנלוגיות מהסוג הזה. לגבי הבאסקים, הוא מכנה אותם 'היבר', והוא טוען שה-'היברים' מלשון עברי. יש לו עוד נימוקים.

אני מביא לכם את זה בתור תוספת פיקנטית, אבל יש בכל זאת משהו בין האנגלים לבין ישראל. כדי לרצות את הצרפתים, אני רגיל לומר בפני ציבור צרפתי: יש דבר משותף בין ז'אן ד'ארק לבינינו: צבעי דגלה של ז'אן ד'ארק זהים לצבעי דגל ישראל. ראיתם את הדגל של ז'אן ד'ארק? כחול לבן. ועוד דבר משותף: הן ג'אן ד'ארק והן היהודים העיפו את האנגלים החוצה... זה מקרה, אבל חשוב...

זה הפסוק שרציתי להדגיש:

וַיִּהְיֶה ה' אֶל-לִהְיֶה לָךְ אֶת הַקִּלְלָה לְבָרְכָהּ

עד כאן ההקדמה, ואני מסכם: ת תבוננו בשני מושגים: מה פירוש "נביא אומות העולם", ומה היא האסטרטגיה של הקללה. אני חושב שזה מספיק בתור הקדמה.

סוגיית המוסר לפי הרב אשלג: לקבל או לתת? אלטרואיזם או אגואיזם?

כעת נלמד קטע אחר; אבל אני רואה שכבר מאוחר, כרגיל... יש לנו חצי שעה.

תיקחו את תחילת פרשת בלק, אני קורא את שני הפסוקים הראשונים (במדבר כב, ב):

וַיֵּרָא בָּלָק בֶּן צְפּוֹר אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֹמְרֵי.

בפסוקים הקודמים עם ישראל כבש נחלות של העם האמורי, שהאמורים בעצמם כבשו מידי מואב. זה מה שמואב מבין.

וַיִּגֹר מוֹאָב מִפְּנֵי הָעָם מְאֹד

"ויגר" זה קצת יותר מפחד, אבל זה לא חרדה.

פי רב הוא וַיִּקְחַ [התייאש] מוֹאָב מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

הסברה היא: אם בני ישראל מסוגלים לגבור על מי שגבר על מואב, קל וחומר שהם יגברו על מואב. ההיגיון ברור, כן? אתם תקראו לבד את המשך הפסוק. אנחנו נסתמך על הפסוק הזה כדי להתחיל את קריאת הקטע הבא. אקרא ישירות בעברית ובצרפתית. בעקרון הקטע מספיק ברור. אם אתם זקוקים לתוספת ביאור תגידו לי:

ויגר מואב מפני העם. יבואר בהזכיר מאמרם כתיב יוצר אור ובורא רע וקרינן ובורא

את הכל.

בהסתמך על מה שהמסורת מבארת על הפסוק הזה, נבאר מפני מה מואב היה ירא מעם ישראל.

לשנא מעלייא (ברכות יא).

הביטוי "ובורא את הכל" הוא למעלה מהביטוי "ובורא רע". אני מבאר בקצרה, זה נושא שיש ללמוד אותו לפרטיו במשך שעות: מדוע הנביא יכול לומר שהקב"ה בורא רע? הוא בורא את העולם! אני מבאר את זה בקצרה על פי משנתו של מקובל עכשווי גדול מאוד, הרב אשלג. כלומר הלימוד הזה ידוע מקדמת דנא, אבל הלבוש שהוא נתן לו הוא כך: עצם הבריאה זה לברוא בריאה שמקבלת את היש. זה מה שמגדיר את הנברא. לקבל את היש לפני שהבריאה ראויה לו – זה להיות במצב של רע. לתת את היש - זה הטוב; לקבל את היש – זה הרע. ולכן אנחנו מוכרחים להיות בעלי יצר הרע, בעלי נטייה לרע. מה זה 'נטייה לרע'? לקבל בלי להיות ראוי לכך. זו ההגדרה הבסיסית של היהדות. הקב"ה ברא אותנו, ולכן אנחנו בעלי יכולת קבלה. אבל כל עוד אנחנו רק כאלה, אנחנו נמצאים ברע. הרע בלהיות 'יש' הוא שאנחנו נבראים – משום שאנחנו מרגישים שהטוב זה לתת, אבל אנחנו קיימים רק בגלל שאנחנו מקבלים. פה נמצאת הדרמה של הבריאה האנושית. ולכן, יש לקבל באופן מסוים על מנת להיות ראוי לקבל: לקבל על מנת לתת. זה מובן?

אני לא רוצה לסבך את זה יותר מדי, זה ניתוח הרבה יותר רחב, אבל: אם אני מקבל על מנת לתת, מותר לי לקבל. כל עוד אני מקבל כדי לקבל, אני מתבייש לקבל! אבל אם אני מקבל על מנת לתת, אני משוחרר מהבושה הזו. להפך, אני מקבל בשמחה. זו הבעיה של האגואיזם והאלטרואיזם. כל בעיה מוסרית נסובה סביב המאבק בין האגואיזם לבין האלטרואיזם. הפילוסופים לא יוצאים מזה: האלטרואיזם הוא הטוב, והאגואיזם הרע. ולכן נדגיש ונשבח את האלטרואיזם ונרשיע את האגואיזם. אבל משתיקים את העובדה שאם אנחנו לא אגואיסטים אנחנו לא קיימים! זה מובן? באגואיזם יש 'אני' תחילה, באלטרואיזם יש 'האחר' תחילה. אבל אם אני לא קיים, איך אני יכול להיות עבור השני? "אם אין אני לי, מי לי? וכשאני לעצמי מה אני" (אבות א, יד); אתם מבינים את הסדר של המשנה. ולכן ההתנהגות היחידה שמזככת את הנטייה שלנו לקבל, המכונה יצר הרע, זה לקבל על מנת לתת.

הדבר הזה מגדיר את הגישה היהודית למציאות: לקבל כמה שיותר על מנת לתת כמה שיותר. הכישלון הוא לעצור באמצע. הכישלון הוא לרצות לקבל כמה שיותר, נקודה. זה הכישלון של הזהות היהודית. לעיתים קרובות מוציאים את דיבתם של היהודים מכיוון שרואים בהם רק את הבחינה הזו: לקבל. הם לא מבינים שזה לקבל על מנת לתת. זו המשוואה היחידה שפותרת את הבעיה של הזהות האנושית. משום שלקבל על מנת לקבל – זה רשע, הרע. לתת על מנת לתת – זה האידיאליסט הלא שפוי, שעושה כאילו הוא אף פעם לא מקבל. 'האומנות בשביל האומנות' בבחינת הקיום זה מביא לידי שיגעון. אלו אנשים שעושים כאילו שהם רק נותנים, והם מסתתרים כדי לקבל. הכרתי הרבה מאוד אנשים כאלו, אידיאליסטים כנים, אבל הם היו בעלי תאוות כמו כל יצור חי נורמלי, והסתתרו כדי להנות מן החיים. משום שהסיסמה שלהם הייתה האידיאל עבור האידיאל. אתה לא אוכל? אתה לא נושם? אתה לא ישן? מי מנשים אותך? מי מאכיל אותך? מי נותן לך לישון? אתה

לא מקבל! אתם רואים את חוסר הנעימות של הסגפן – הוא עושה כאילו הוא כאן רק על מנת לתת, והוא לא מקבל. הוא מסתגף, אבל בסופו של דבר מטרת הבורא היא לא לברוא סגפנים.

יש בדיחה, אבל זו לא כל כך בדיחה: יש סטייה של החסידות שהיא להיות "חסיד סגפן" (hassid ascétique)... שמעתם על החומצה (acide) אצטית (acétique)? ... זו סטייה מן החסידות. יש חסידים סגפנים, אבל זו לא החסידות המקורית של הבעל שם טוב.

תשמרו את זה באיזו מגירה של הזיכרון שלכם. זה לימוד שראוי לעשות אותו מתוך הכתב. אני מציין שספרי הרב אשלג הם ספרים שניתן ללמוד אותם לבד, אבל בתנאי שיש לך רב.

כל זה היה בנוגע לרצון לקבל ולרצון להשפיע: לקבל על מנת לקבל, להשפיע על מנת להשפיע, להשפיע על מנת לקבל, ולבסוף, המוסר האמיתי: לקבל על מנת להשפיע. זה נקרא "חכמה" בתורת הקבלה.

זה מסביר לימוד של התלמוד שאנשים מעטים מבינים כמו שצריך: התלמוד אומר שעד הבר-מצווה לילד יש רק יצר הרע, ולכן הוא לא מחויב במצוות. החל מהבר מצווה, יש לו יצר הטוב, ולכן הוא מחויב במצוות. מה הפירוש? עד הבר מצווה יש לו רק את הזהות לקבל והוא לא חש שום ייסורי מצפון מזה שהוא מקבל.

הטעות של המחנכים וההורים המחנכים היא למנוע מילדיהם לקבל, על ידי כך שהם מוכיחים אותם על כך שהם מקבלים. זה הפשע החמור ביותר שאדם יכול לעשות כלפי ילדיו. כל עוד ילד הוא ילד, צריך לסייע לו להיות ילד, כלומר לבנות את כלי הקיבול, משום שבכל שנותיו הוא יוכל למלא רק את הכלי שהוא הכין כשהיה ילד. ויש אנשים ונשים שרצים כל חייהם אחרי ילדות שלא הייתה להם. מכיוון שלא ניתן לקבל את היש אלא במידה שבה אנו מסוגלים לקבל, לא פחות ולא יותר. אני מקווה שזה מובן. עד הבר מצווה מכינים את התיאבון להיות. אם ההורים או המחנכים מדכאים את התיאבון ליש זה הפשע החמור ביותר; זה מכונה 'גניבת דעת'. אני מקווה שזה מובן. כמובן, באותן שנים שהילד אינו בר מצווה הוא בר חינוך. כלומר צריך להכין אותו לקראת הישות המוסרית שהוא יהיה בהמשך החל מהבר-מצווה. ולכן יש לחנך בחינוך שמכוון כלפי המחויבות המוסרית. אבל עד הבר מצווה אין לו שום מחויבות בתור מחויבות. האב מחויב כלפי בנו, והאב חייב לחנך את בנו להיות יום אחד תחת המחויבות. אם כן, אתם מבינים שיש תקופה בילדות שצריך להגן עליה עד הבר מצווה.

ומדוע בבר מצווה יצר הטוב נכנס בילד? משום שגיל הבר מצווה הוא גיל ההתבגרות. זו התקופה שבה הילד מסוגל מבחינה טבעית לתת חיים, הוא מחויב בנתינה. אבל עד אז, הוא קיים רק על מנת לקבל. הייתי מובן? כלומר צריך לתת לילדים, לא להלעיט אותם, אבל לתת להם. ובעיקר להסיר מהם את רגשי האשמה לפיהם לקבל זה רע. מותר שילד ישמח לקבל בלי תסביכים, בלי חרטות, בלי ייסורי מצפון. זה מה שהרב אשלג הדגיש בפירושו על דברי התלמוד. זה מובן? כשיהיו לכם ילדים, תשימו לזה לב היטב, משום שאחר כך זה מייצר

אדיפוס. אתם רואים מאיפה באים היוונים. לעומת זאת – בני ישראל: "דבר אל בני ישראל", בתור בנים. ויש סדרה של לימודים שנסובים סביב זה. כל מה שאמרתי היה כדי להסביר למה אומרים "בורא את הכל" והפסוק אומר "ובורא רע".

השורש הרעיוני מאחורי רעיון האחדות

"וכתבו המפרשים כי ישנם דברים שלעצמם אינם טובים, כגון מלח ופילפלין ותבלין, שהן בפני עצמם אינם ראויים לאכלה. אבל כשאתה מערב אותם ומתבל בהם הם ממתיקים ומטעימים את המאכל. ולא עוד אלא שאי אפשר למאכל בלעדיהם." אי אפשר לאכול בלי מלח ובלי פלפל. יש לכם כאן אלו שאוכלים עם מלח, אלו עם פלפל, ואלו עם חרדל; זה ה'תבלין'.

"וזה כתיב 'רע' וקרינן הכל, לשנא מעלייא. שהבריאה בכללה היא טובה שגם הרע מצטרף ונעשה טוב".

כלומר כשאני רואה את הבריאה בכללותה – עליה אומר הפסוק "וירא אלוהים כי טוב". אם אני מבודד אחד המרכיבים שלבדו הוא רע, אז לבדו הוא רע. האם הרעיון מספיק מובן? אני לא חושב שזה מסובך, אבל אני מרגיש שאתם לא מספיק מבינים. לא עד הסוף, נכון? האם יש כאן רוקחים? אם יש בינינו רוקחים אתם תבינו טוב יותר: יש חומרים שכשהם חלק ממכלול הם הופכים להיות מועילים, אבל לבדם הם מזיקים. בתוך הכלל שהכול טוב, [יש] חומר שכשהוא לבדו הוא מזיק. זה יותר ברור? זה נכון ברמה המטפיזית של הבריאה כולה, אבל הרב ייקח כדוגמה את עם ישראל.

הרבה פעמים ציטטתי לכם את זה, וכל פעם שאני מצטט אני שוכח מי אמר. אני חושב ש'הריו' אמר זאת. איש פוליטי בשם אדוארד הריו,¹⁵ שאמר על היהודים: עם ישראל בכללו הוא עם של ענקים; בתור פרטים, הם יכולים להיות נבלים. והוא אמר על הגרמנים – זה תפס אותי כי הוא דיבר על שניהם ביחד – שזה להיפך: בתור פרטים הגרמנים יכולים להיות אנשים גדולים, ענקים; אבל בתור כלל הם מסוגלים להפוך לנאצים. אתם רואים את ההבדל, כבר דיברנו על זה.

'ודוגמה זו נוהגת גם בעם ישראל, שאף על פי שיש ביניהם רשעים, מכל מקום בכללם כולם כאחד הם טובים. כמאמרם כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, בכלל."

כאשר ישראל הוא כלל, "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא". כאשר כל אחד מתחבר לכלל. 'כל' מתקשר למילה 'כלל'.

"כמאמרם דודי לי ואני לו הרועה בשושנים."

¹⁵ Edouard Herriot.

כלומר הוא רועה, אבל שושנים.

"מה שושנים קוצים מצויים בתוכם, אף הקב"ה מנהיג עולמו וצדיקים ורשעים."

"השושנה והקוצים" זה בזהר שמות.

"ואמרו כל תענית שאין ביניהם מפושעי ישראל, אינה תענית. מנלן? מסממני

הקטורת (כריתות ו)."

הקטורת מורכבת מאחד עשר מרכיבים, אחד מהם היה בעל ריח רע מאוד, אבל כמכלול...
הבשמים יודעים זאת: אפילו בבושם היותר עדין, יש מרכיבים שיש להם ריח בלתי נסבל
כשהם לבדם. שכחתי איך הרכיב הזה מכונה בצרפתית.

קהל: המושק?

מניטו: למשל.

ניגש לקטע השני:

"בזה יש לבאר מאמר בלק לבלעם לכה נא איתי וגו' [ותקלל את העם הזה] אפס

קצחו תראה."

כדי להבין את זה צריך לפתוח את הפסוקים בחומש במדבר בפרק כג, יג. לא נשאר לי זמן
ולכן אסביר לכם את הנושא בעל פה: כאשר בלק שם לב שבמקום לקלל בלעם מברך – ואתם
זוכרים את הפסוק שלמדנו בספר דברים "ויהפך את הקללה לברכה" – בלק מתלונן כלפי
בלעם: קראתי לך כדי לקלל אותם ואת מברך אותם! אומר בלק:

וַיֹּאמֶר אֵלָיו בָּלָק לָכֵּה נָא אֶתִּי אֶל מְקוֹם אַחֵר אֲשֶׁר תִּרְאֶנּוּ מִשָּׁם אֶפְסָ קִצְחוּ תִרְאֶה
וְכֵלּוּ לֹא תִרְאֶה וְקִבְּנוּ לִי מִשָּׁם.

הרעיון ברור מאוד, אתם תראו את זה בעצמכם בקטע שהבאנו: כל זמן שכלל ישראל עומד
לנגד עיני בלעם, הוא לא יכול לקלל אותם. משום שבתור כלל, כמו כל כלל, הוא כולו טוב.
לכן הוא ממליץ לבלעם להימצא במקום שבו הוא יראה רק חלק מהכלל – שאם לנגד עיניך
יש רק חלק מהם, אז תוכל לקלל אותם. תפסתם? תקראו שוב בעצמכם את הקטע המובא,
הוא מסביר את הדברים בצורה כל כך יפה, אני לא רוצה ללכת מהר מדי. תקראו בעצמכם,
אני סומך על העברית שלכם.

אתם רואים מדוע הרעיון של אחדות לאומית חשובה כל כך בעם ישראל. מכיוון שכשיש רק
חלק של עם ישראל מופיעים בו כל הפגמים; לא משנה באיזה חלק. כאשר עם ישראל כולו
ביחד, הוא בלתי מנוצח. זה הרעיון שרציתי ללמד, לומדים אותו מן הפסוק הזה; אם אתה
מדבר רק על חלק מהם, תוכל להעלות את הפגמים. אבל אם תסתכל על הכלל, זה בלתי
אפשרי, אתה מוכרח להודות שזה עם של ענקים. הבנתם את הרעיון. אני חושב שבעקבות
הדברים מה שנאמר לגבי הבריאה כולה מובן יותר.

מעמד הר סיני הפרטי

יש חידוש של אחד מגדולי הראשונים לציון, הרב עוזיאל. שמעתם על הרב עוזיאל? הוא היה גדול הראשונים-לציון של הדורות האחרונים, וכיהן במקביל לרב קוק האב. הרב עוזיאל ביאר פסוק מתהלים עם רעיון דומה; זה פסוק שקוראים בשבת בבוקר, אתם צריכים להכיר אותו: "מִשְׁפָּטֵי ה' אֶמֶת צֶדֶקוֹ יִחְדָּו" (יט, י). כלומר אם מבודדים מצווה אחת, לא מבינים אותה. אם רואים את המכלול, רואים איך "צֶדֶקוֹ יִחְדָּו", "צדק" בתור מכלול.

כך הסביר הרב עוזיאל, ואני משתמש בזה כדי לבאר את הדבר הבא: יש לימוד לפיו כל אחד ואחד מישראל חווה לפחות פעם אחת בחייו – יש מועדפים – מעמד הר סיני. כלומר, ביחס לנקודה אחת של הלימוד – וזה סובייקטיבי ושונה אצל כל אחד – מתגלה לו שזוהי האמת המוחלטת. יש לכל אחד מישראל חוויה של הבנה, אפילו הברקה בלבד, שיש משמעות לעולם.¹⁶ כשאני אמרתי "כל אחד מישראל", זה ביחס לתורה. אבל זה נכון עבור כל בן אדם ביחס למשמעות של הגורל האנושי. הכללים של משחק החיים מביאים בהכרח לכך שכל אחד יפגוש לפחות פעם אחת את החוויה הזו שיש יש משמעות בעולם. וזה נעלם. אנחנו לא יודעים להסביר, אבל חוונו את החוויה הזו. למשל, בהיסטוריה של הספרות זה קרה פעמים רבות, אבל המשל שרגילים להביא זה "הלילה" של פסקל.¹⁷ פעם אחת, הייתה לפסקל התגלות. "לכל יש משמעות, כי אני יודע את זה ביחס לנקודה אחת". קיימת שיטה של צורת חשיבה המכונה בלוגיקה "השנונית". דהיינו, אם יש לי הוכחה ביחס לנקודה אחת, ניתן להסיק על ידי הישנות שגם השאר אמת. זה אחד המדדים שמאפשרים לנו לאבחן אם יש לפנינו תלמיד חכם אמיתי. אדם שאומר: "הפסוקים הללו של התנ"ך - אני מקבל, הם יפים מאוד. אבל מה שיש לצדם - אני מתנגד, אני לא מקבל". זו ההוכחה שהוא לא יודע לחשוב, כי התנ"ך הוא מכלול. אם זה אמת בנקודה הזו, אין שום סיבה שזה לא יהיה אמת ביחס לנקודה אחרת. זו מין התנהגות – אני לא יודע איך לבטא את זה – של בורות. לא להבין על מה מדברים כאשר מדברים על מכלול התנ"ך. אתם רואים שכל הדברים הללו מאוד מקבילים. כאשר מדברים על מכלול קיימת מסוגלות להבין על מה מדובר. הלימוד הזה נראה לי מאוד חשוב, כמו הדוגמאות הללו.

אני חוזר לפסוק ממנו למדו את כל זה, ואתם תקראו בעצמכם בקטע שציטטתי. כלומר, אכן, ניתן לבקר מרכיב אחד המבודד מתוך מכלול, והביקורת מוצדקת. מתי יש לשון הרע? כאשר יש כוונה לומר רע על מישהו. אתם רואים שבלעם לא היה מסוגל לומר רע על עם ישראל בתור כלל, אבל הוא מסוגל לומר מה החסרונות של זרם זה או אחר. הבנתם את הרעיון?

¹⁶ השווה הקדמת הרמב"ם לספרו מורה הנבוכים.

¹⁷ ספר שנכתב על ידי בלז פסקל, בלילה של ה-23 בנובמבר 1654, ומתאר חזיון דתי שחווה.

אני רוצה לומר שני דברים : אני רואה שהשקיעה הולכת ומתאחרת, וכדי להתפלל ערבית אנחנו צריכים להמתין לצאת הכוכבים. לכן אני מציע שנתחיל את השיעור ב-18:30. אבל מי שמתפלל מנחה, אני מבקש, בכל לשון של בקשה, להגיע ב-18:15, משום שאני לא רוצה שנתחיל תפילת מנחה יותר מאוחר מזה. אומר לכם מדוע: כאשר יש שתי מצוות מתחרות יש זכות קדימה למצוות תלמוד תורה על פני התפילה. אסור לי לאחר את השיעור בגלל שאנחנו מתפללים מנחה. אני יודע שיש אנשים אדוקים שיכלו לחשוב אחרת, אבל זה הדין. ולכן השיעור יתחיל ב-18:30, ומנחה ב-18:15. ואם תרצו, החל משבוע הבא השיעור יוכל להמשיך קצת אחרי השעה 20:00. מי שחייב לחזור ב-20:00 זה לא נורא, אשתדל לסיים את השיעור הכללי ב-20:00, ונמשיך עד הלילה כדי להתפלל ערבית, לפחות בימות הקיץ. מתאים לכם? שמתם לב שביקשתי את רשותכם על משה שכבר החלטתי...

קהל: אפשר להתחיל ערבית מוקדם יותר ולחזור אחר כך על קריאת שמע.

מניטו: כן, לא נורא. עדיף לצאת ידי חובת קריאת שמע בתפילה. עדיף.